

Dossier «Economia social i solidària: experiències i reptes»

ALTERNATIVES

L'economia del futur ha de ser social i solidària

Jordi Garcia Jané

Soci de la cooperativa L'Apòstrof

RESUM D'ençà de la dècada de 1980, proliferen arreu del món les iniciatives socioeconòmiques regides per lògiques diferents de l'acumulació, el màxim benefici i el consumisme, pròpies de l'economia capitalista. Aquestes noves iniciatives apareixen en tot el cicle econòmic: la gestió dels recursos, la producció, la comercialització, el consum, el sistema financer, la distribució de l'excedent i la circulació monetària. Una de les maneres més esteses d'anomenar-les és economia social i solidària, i en el futur poden esdevenir una alternativa a l'economia dominant.

PARAULES CLAU economia social i solidària; cooperativisme; comuns; treball cooperatiu; comercialització justa; consum responsable; finances ètiques; monedes comunitàries; distribució solidària de l'excedent; necessitats; democràcia; mercat social

The economy of the future must be social and solidary

ABSTRACT *Since the 1980s, worldwide there have been numerous socioeconomic initiatives driven by ideas that differ from capitalist concepts such as accumulation of wealth, maximizing of profits and consumerism. These new initiatives appear all around the economic cycle: resources management, production, marketing, consumption, the financial system, the distribution of surplus and the circulation of currencies. One of the names most commonly associated with such initiatives is social and solidarity economy. In the future these initiatives may provide an alternative to the current dominant system.*

KEYWORDS *social and solidarity economy; cooperativism; shared; cooperative work; fair trade; responsible consumption; ethical finance; community currencies; solidary distribution of surplus; needs; democracy; social market*

1. Una economia antiga com la humanitat

L'ésser humà, com a mamífer vulnerable que és, ha hagut de cooperar amb els seus congèneres per sobreviure i progressar. La caça, l'agricultura o el poblat són fruit de la cooperació humana. Les traces de la cooperació per a resoldre necessitats amb recursos escassos –la cooperació econòmica– es troben en totes les societats precapitalistes: la propietat comunal i l'explotació comunitària de la terra dels babilonis, els eslaus o els americans; les societats funeràries i d'assegurances dels romans, o els gremis llaners catalans de l'edat mitjana que feien compra conjunta. Més endavant, al segle XIX, ja en plena hegemonia capitalista, la primera classe obrera i la pagesia pobra, per emancipar-se, van crear les seves cooperatives de consum, de producció, agràries i de crèdit, a més de les mutualitats i els sindicats i partits obrers, inspirant-se sempre en els valors de llibertat, igualtat i fraternitat que les classes populars havien anat estenent des de la revolució anglesa de 1640 i que inspiraria després les revolucions americana i francesa i innumbrables revoltes socials. Amb la colonització europea, les formes cooperatives i mutualistes es van escampar pels cinc continents i van conèixer un període d'esplendor entre 1880 i 1939.

Als anys setanta, la primera gran crisi econòmica de la postguerra i l'auge dels moviments contestataris van crear el context perquè molts col·lectius obrers ocupessin les seves fàbriques, s'hi fessin forts i les gestionessin pel seu compte mentre el mercat i la policia els ho van permetre, i perquè florissin milers d'associacions educatives, assistencials, productives, culturals, etc., impulsades per una nova generació jove amb l'objectiu de transformar la vida quotidiana aplicant criteris d'autogestió i igualtat. A aquestes iniciatives se les anomenà la nova economia social, per distingir-la de les cooperatives i les mutualitats tradicionals, que consideraven envellides i anquilosades.

En la dècada següent, la dels vuitanta, les polítiques neoliberals aplicades per les dictadures militars sobre les poblacions llatinoamericanes provocaren el sorgiment d'una economia popular de supervivència, la qual a Xile, concretament a les barriades populars de Santiago l'any 1985, va rebre el nom d'economia de la solidaritat o economia solidària. Mentrestant, a Europa i Amèrica del Nord, grups de persones solidàries amb la gent que patia l'exclusió social per raons diverses i que l'Administració tenia abandonades, van promoure iniciatives socials per a atendre-les, que esdevindrien empreses d'inserció i fundacions i associacions d'intervenció social. Al mateix temps, algunes plantilles de treballadors grecs, italians, catalans, espanyols i portuguesos transformaven en cooperatives les seves empreses per salvar-les del tancament a causa de la mala gestió o de la reconversió industrial.

Els primers anys del nou segle, aquests diferents corrents van coincidir en els fòrums socials mundials, van forjar una identitat col·lectiva aixoplugats sota el nom d'economia social i solidària, i es van constituir en RIPESS, una xarxa intercontinental de promoció de l'economia social i solidària.

La crisi de 2008 va propiciar un creixement notable d'aquestes iniciatives i en van sorgir de nous tipus com el procomú i l'anomenada economia col·laborativa. Totes dues, la primera clarament i la segona en la versió no mercantil, s'apropen a l'economia social i solidària.

Podríem afirmar que, en aquests darrers anys, l'ESS ha aconseguit, fins i tot, cert reconeixement institucional, com ho demostra la seva inclusió en les noves constitucions veneçolana i equatoriana, la creació de secretaries ministerials per a promocionar-la en els governs brasiler i francès, o a Catalunya les polítiques públiques d'ESS que es comencen a desplegar en ajuntaments vinculats amb l'anomenat nou municipalisme.

2. Una economia completa

Però de què parlem quan parlem d'economia social i solidària? Doncs d'una constel·lació amplitíssima de pràctiques socioeconòmiques alternatives a les capitalistes que abasten totes les fases del cicle econòmic: la gestió dels recursos, la producció, la comercialització, el consum, el crèdit, la distribució de l'excedent i la circulació monetària, les quals comparteixen unes mateixes característiques.

En l'àmbit dels recursos, pensem en la creació i la gestió de béns comuns. Un comú és un bé utilitzat per tota la societat o per un col·lectiu determinat d'acord amb unes regles de gestió formulades de manera democràtica

per aquesta mateixa societat o col·lectiu, les quals permeten que el bé satisfaci amb eficàcia les necessitats dels usuaris actuals i dels usuaris futurs. Els comuns es classifiquen en dos tipus: els comuns naturals (aigua, boscos, zones de pesca, sistemes de reg, molins comunitaris...) i els artificials, que creem els humans (les llengües, la informació col·laborativa, el programari lliure...), i que també s'anomenen procomú. Com a exemples esmentem les pastures comunals que encara existeixen en algunes parts del Pirineu o del nord peninsular, la Vikipèdia, les llicències de Creative Commons o els anomenats béns comuns urbans, com els que s'estan generant de manera pionera a la ciutat de Bolonya.

En la comercialització, es manifesta com a comercialització justa, entesa com una pràctica d'intercanvi basada en sistemes justos de distribució del treball i l'excedent entre productors, comercialitzadors i consumidors, uns sistemes que, a més, són respectuosos amb el medi ambient. La comercialització justa es duu a terme mitjançant els grups de consum responsable existents a molts barris i pobles del país, les botigues de comerç just, les agrobotigues de les cooperatives agràries, les cooperatives de consum, les fires pageses i d'economia solidària, etc.

En el consum, es plasma en pràctiques de consum responsable seguides per individus, entitats, empreses i, darrerament, per algunes administracions públiques. Per consum responsable –també anomenat crític, transformador, ètic o conscient–, entenem el consum de béns i serveis efectuat de manera conscient amb la intenció de produir el màxim nombre d'impactes positius, alhora que es redueixen al mínim els impactes negatius. El consum responsable adopta les formes de consum cooperatiu, consum col·laboratiu, consum ecològic, consum solidari i de reducció voluntària del consum.

En el crèdit, pren la forma de finances ètiques, és a dir, d'entitats i altres eines financeres gestionades democràticament i que financen projectes que tenen un impacte social positiu. Aquestes iniciatives combaten l'alienació de l'estalviador, produïda per la seva pèrdua de control sobre la destinació dels estalvis que ingressa en una entitat financera convencional, a més de promoure l'ús social de la inversió, que és orientada cap a projectes mediambientals, culturals, de lluita contra la pobresa i l'exclusió social, i a favor del desenvolupament de l'ESS. A casa nostra, quan parlem de finances ètiques ens referim a Coop57, Fiare, Oikocredit, Acció Solidària contra l'Atur (ASCA) i les comunitats autofinançades (CAF), entre d'altres.

En el repartiment de l'excedent econòmic, disposem també d'experiències de distribució democràtica, equitativa i solidària de l'excedent. A escala empresarial, ens referim als ventalls salarials reduïts o fins i tot inexistent que s'apliquen en la majoria d'empreses de l'ESS, o al suport econòmic de l'empresa cap a activitats socials i comunitàries. A escala interempresarial, esmentem els fons de solidaritat entre empreses, com l'existent dins del grup cooperatiu Mondragón. A escala territorial, ho il·lustren els pressupostos municipals participatius practicats per més de dos-cents cinquanta ajuntaments d'arreu del món.

Floreixen també les alternatives al sistema monetari, allò que es coneix per monedes complementàries, socials o comunitàries. Podríem definir la moneda comunitària com una xarxa d'intercanvi de productes i serveis entre persones i/o empreses, que utilitzen una moneda (física o virtual) diferent de l'oficial, regida per unes normes i unes entitats de naturalesa democràtica. Entre les monedes comunitàries, hauríem de distingir les monedes locals, és a dir, monedes no oficials utilitzades voluntàriament pels habitants d'una comunitat territorial (per exemple, el SOL Violette a Tolosa de Llenguadoc, el bristol pound a Bristol, el txantxi a Oñati o la turuta a Vilanova i la Geltrú), i les monedes socials, és a dir, monedes no oficials utilitzades voluntàriament per una comunitat professional o ideològica (per exemple, el wir entre les pimes suïsses, el sàrdex entre les empreses de Sardenya, el puma dins de la Red de Moneda Social Puma de Sevilla o el boniato en el Mercado Social de Madrid).

3. Una economia de productes i serveis

Hem deixat per al final del repàs de les iniciatives socioeconòmiques alternatives segons la fase del cicle econòmic en què es produeixen, l'expressió de l'ESS en la producció, que podem anomenar producció cooperativa o treball cooperatiu. La producció constitueix probablement la branca fonamental, la clau de volta de tota economia; la creació, a partir dels recursos naturals i del treball humà, de productes i serveis útils per a la societat.

La producció cooperativa o el treball cooperatiu és la lliure associació de productors i productores, que detenen la propietat col·lectiva de l'empresa i la gestionen democràticament sota el principi d'una persona, un vot.

El treball cooperatiu es pot dur a terme, bé com a productor associat dintre d'una cooperativa de treball, una societat laboral, una associació o similars, bé com a productor autònom, però que col·labora amb altres dins d'una xarxa de productors o bé dins d'una cooperativa agrària o de serveis.

En aquests moments, hi ha milers de cooperatives de treball i altres empreses de treballadors i productors en tots els sectors de l'economia, des del sector primari fins als serveis passant per la indústria. Cenyint-nos a la forma cooperativa, s'estima que al món hi ha 223 milions de persones que són productores autònomes, sobretot agricultores, però dintre de l'àmbit d'una cooperativa, a les quals hem de sumar 26 milions més, que són empleades o sòcies de cooperatives de treball. En algunes regions del món la cooperativització assoleix xifres molt significatives: el 23% dels llocs de treball de la província de Ganwon a Corea del Sud, el 15% a la regió d'Emilia-Romanya a Itàlia, el 9% a la província de Santa Fe a l'Argentina, etc.

Algunes característiques de la producció cooperativa són l'alta seguretat i perdurabilitat dels llocs de treball que crea; la seva capacitat de resiliència davant les crisis; la superior presència i poder de les dones (malauradament sense arribar encara a la paritat); la gestió centrada en les persones; la remuneració similar o superior respecte d'altres empreses del mateix sector d'activitat, afegint-hi compensacions addicionals, siguin materials o no: els ventalls salarials més equitatius; la integració laboral de persones desfavorides socialment; l'acumulació de reserves financeres més elevada que la mitjana de les empreses, i les innovacions de producte o servei perquè reflecteixin valors com la sostenibilitat, la participació i la solidaritat.

Pel que fa als reptes de la producció cooperativa, esmentem la necessitat de desenvolupar més habilitats de gestió i que estiguin alineades als valors i principis de l'ESS, l'accés al finançament, la manca d'entorns normatius adequats, la intensificació de la intercooperació empresarial, l'aprofundiment en la democràcia interna, la participació dels usuaris i clients, i l'accentuació del seu compromís social.

4. Una economia democràtica i responsable

Constatem, doncs, que l'ESS abasta un garbuix d'iniciatives socioeconòmiques molt heterogènies. A grans trets, podríem dividir l'ESS en dos subsectors: l'ESS socioempresarial (cooperatives, mutualitats, societats laborals, associacions i fundacions de caràcter social i cultural, empreses d'inserció...) i l'ESS sociocomunitària (bancs de temps, monedes comunitàries, xarxes i fires d'intercanvi...).

L'heterogeneïtat del sector es manifesta en l'activitat, en la dimensió, en l'origen, en el tipus i la motivació dels seus actors, o en la configuració organitzativa que adopten. Moltes es basen en el treball remunerat, algunes en el voluntari, i també n'hi ha que els hibriden. Ara com ara, la majoria produeixen per al mercat capitalista, però també n'hi ha que s'orienten cap a l'autoproducció, el troc i el mutualisme. Unes són pràctiques esporàdiques (per exemple, la col·laboració desinteressada en un projecte de programari lliure per la xarxa), en canvi d'altres cristal·litzen en organitzacions informals com les xarxes d'intercanvi o les microeconomies comunitàries pròpies de grups neorurals, i moltes altres es configuren com a organitzacions formals de caràcter empresarial, tipus cooperativa o societat laboral, la qual cosa sol aportar eficàcia i continuïtat a l'activitat, a canvi d'arriscar-se a perdre frescor i horitzontalitat.

Acabada la descripció, assagem-ne una definició. Tenim dues vies per a definir què és i què no és l'ESS. L'una és basar-nos en les formes jurídiques, l'altra en les pràctiques.

L'economia social i solidària catalana està pendent que el Parlament compleixi el seu compromís d'aprovar una llei d'economia solidària. Fins aleshores, el marc legal que l'acull és la Llei espanyola 5/2011, de 29 de març, d'economia social. Aquesta norma utilitza el terme «economia social», però en bona mesura tracta de la mateixa realitat que altres denominem economia social i solidària. Doncs bé, l'article 5 d'aquesta llei estableix: «Formen part de l'economia social les cooperatives, les mutualitats, les fundacions i les associacions que duguin a terme activitat econòmica, les societats laborals, les empreses d'inserció, els centres especials de treball, les confraries de pescadors, les societats agràries de transformació i les entitats singulars creades per normes específiques

que es regeixin pels principis que estableix l'article anterior». Afegim que els tipus que integren l'economia social o l'economia social i solidària enumerats per la llei espanyola coincideixen amb els establerts per les lleis d'altres països.

D'acord amb això, per decidir si una iniciativa és o no ESS haurem de saber quina fórmula jurídica té. Conèixer la importància quantitativa de l'ESS amb aquest criteri també és molt fàcil; només cal consultar els registres de societats. D'aquesta manera, per exemple, podem afirmar que a Catalunya hi ha unes 16.000 entitats d'ESS, desglossades en unes 4.200 cooperatives, 5.000 societats laborals, 6.800 associacions i fundacions del camp social; 36 mutualitats de previsió social, 60 empreses d'inserció i 210 centres especials de treball. Aquestes societats donen feina a gairebé 190.000 persones, a més d'un altre milió i mig que són sòcies de consum o de serveis d'aquestes entitats.

Ara bé, tots coneixem de primera mà una cooperativa, una societat laboral, una fundació o una associació on qui treballa ho fa en pèssimes condicions, que és gestionada d'una manera poc democràtica i gens participativa, i que no manifesta cap sensibilitat social especial, és a dir, que a la pràctica funciona com una empresa mercantil privada més.

La constatació d'aquesta realitat ens empeny a intentar acotar l'ESS, no des de la voluntat proclamada (la forma jurídica, les declaracions de missió i valors de l'empresa), sinó des de la realitat practicada.

Paradoxalment, aquest altre enfocament troba suport també en aquella mateixa llei espanyola d'economia social, que a l'article 2 defineix l'economia social com «el conjunt d'activitats econòmiques i empresarials que en l'àmbit privat porten a terme aquelles entitats que, d'acord amb els principis recollits en l'article 4, persegueixen bé l'interès col·lectiu dels seus integrants, bé l'interès general econòmic o social, o tots dos alhora».

Ara ens preguntarem: i quins són els principis que recull l'article 4? Doncs «a) Primacia de les persones i de la finalitat social sobre el capital, que es concreta en gestió autònoma i transparent, democràtica i participativa. b) Aplicació dels resultats obtinguts de l'activitat econòmica principalment segons el treball aportat i el servei o l'activitat que fan les sòcies i socis o els seus membres i, si escau, la finalitat social objecte de l'entitat. c) Promoció de la solidaritat interna amb la societat. i d) Independència respecte als poders públics».

Si ens apropem a l'ESS des de les pràctiques, aleshores haurem de descartar totes aquelles cooperatives, associacions, fundacions, societats laborals i altres entitats que, en el dia a dia, no compleixen aquells principis. Això no obstant, per la mateixa lògica, si el que importa és la realitat i no la fórmula jurídica, aleshores probablement haurem de considerar que són economia social i solidària algunes societats mercantils (petites societats limitades, societats civils privades...) que a la pràctica compleixen aquells principis, de la mateixa manera que molts productors autònoms individuals (per exemple, una pagesa que segueix els principis de l'agroecologia i ven als grups de consum responsable), i encara també afegir la pila de pràctiques econòmiques comunitàries que igualment els compleixen com són els bancs de temps, les monedes comunitàries, les xarxes i fires d'intercanvi o els grups de criança compartida, encara que no tinguin cobertura legal. Per quina raó, sinó, les hauríem d'excloure?

D'aquesta manera, si utilitzem una aproximació o una altra, en resulta un perímetre parcialment diferent. En la meua opinió, el més útil és definir l'ESS sobretot des de les pràctiques, però concedint una mena de moratòria per tal que aquelles iniciatives d'ESS que avui «suspendrien» si algú n'avalués l'actuació tinguin temps per a millorar i perquè l'ús d'instruments que serveixen per a mesurar l'aplicació dels principis de l'ESS (el balanç social, el Pam a Pam...), es generalitzin.

Des de les pràctiques, podem assajar una definició sintètica de l'economia social i solidària: el conjunt d'iniciatives socioeconòmiques de tota mena, formals o informals, individuals o col·lectives, que prioritzen la satisfacció de les necessitats dels seus membres i/o d'altres persones per sobre del lucre; que són de propietat col·lectiva, naturalment quan són col·lectives i no iniciatives individuals; que es gestionen de manera democràtica; són independents respecte als poders públics, i actuen orientades per valors com l'equitat, la solidaritat, la sostenibilitat, la participació, la inclusió i el compromís amb la comunitat.

Aclarim un parell d'aspectes d'aquesta definició. Ens referim a iniciatives, com podríem parlar de pràctiques, i no pas d'entitats, ja que restringiria l'ESS a les seves manifestacions formalitzades i estables, quan en canvi considerem que qualsevol persona, física o jurídica –un individu, qualsevol tipus d'empresa o associació, una administració– pot fer accions d'ESS; per exemple, de consum responsable, que poden practicar tots els individus i organitzacions, incloent-hi l'Administració pública (compra pública responsable).

Segon aclariment: aquestes iniciatives les caracteritzem de «socioeconòmiques», perquè considerem que economia i societat haurien d'anar sempre entrelaçades i que, òbviament, l'economia que denominem «social i solidària» hi va.

5. Una economia de present i de futur

L'ESS constitueix un fenomen estès arreu del món, minoritari però de cap manera insignificant. Les seves iniciatives milloren les condicions de vida de la població, proporcionen aliments a baix preu, generen llocs de treball de qualitat, augmenten les rendes agràries i preserven el món rural, atorguen crèdits als sectors populars, faciliten habitatges assequibles, permeten que petites botigues sobrevisquin a la competència de les grans cadenes comercials, enforteixen l'economia local, etc. A més, fomenten els valors democràtics, solidaris, proactius i crítics de les persones, que esdevenen ciutadanes actives i subjectes transformadors. Però això no és tot.

Avui dia, l'ESS constitueix a la pràctica un laboratori gran i variat d'innovació social que assaja noves formes de treballar, gestionar, consumir i finançar-se, i un aparador que mostra als ulls de tothom que ho vulgui veure que és possible fer economia de manera eficaç i, alhora, democràtica, solidària, justa i sostenible. Per això no ens ha de sorprendre tampoc que molts investigadors socials (economistes inclosos) busquin en l'ESS una font d'inspiració. D'ençà de la crisi mundial de 2008, l'ESS inspira tant els qui desitjarien civilitzar el capitalisme com els qui cerquen models econòmics alternatius.

Tanmateix, l'ESS només es pot convertir en una part d'una alternativa al capitalisme si guanya densitat, dimensió i complexitat, i passa de l'escala micro (les iniciatives i empreses individuals) a l'escala meso (els ecosistemes territorials i sectorials d'iniciatives d'ESS). Per a això necessita créixer i vertebrar-se; aprofundir en un model de gestió basat en els valors alternatius que representa i no en el *management* capitalista; penetrar en mercats d'importància estratègica com els vinculats amb l'economia verda; orientar-se cap al desenvolupament autocentrat del sector, o en altres paraules, cap a la creació de mercats socials alternatius; pressionar perquè les polítiques públiques li siguin favorables, la qual cosa exigeix que siguin coproduïdes entre l'Administració i el sector mateix; prendre consciència d'ella mateixa, aprofundint en la seva identitat i esdevenir un actor econòmic i polític influent, aliat amb altres moviments socials transformadors i amb altres economies crítiques com la feminista i l'ecologista.

Conclusions

L'economia social i solidària està resolent les necessitats de milions de persones al món i ho fa alhora democratitzant la societat i inspirant nous sistemes econòmics més justos i sostenibles. La gran fortalesa de l'ESS és que no es tracta de cap elucubració teòrica, tampoc de cap ideal abstracte, sinó d'una realitat palpable. Tot i amb això, encara ha de desenvolupar-se molt i superar reptes difícils per a esdevenir una alternativa real a l'economia capitalista.

Referències bibliogràfiques

CONILL, J. *et al.* (2012). *Otra vida es posible*. Barcelona: UOC.

CORAGGIO, J. L. (2004). *La gente o el capital*. Buenos Aires: Espacio Editorial.

CORAGGIO *et al.* (2013). *Diccionario de la otra economía*. Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.

DIVERSOS AUTORS (2010). «Economía solidaria, potencialidades y desafíos». Barcelona: Icaria. (Papeles nº. 110)

GARCIA, J. *et al.* (2001). *La dimensió cooperativa*. Barcelona: Icaria.

- GARCIA, J.; LAVILLE, J. L. (2009). *Crisis capitalista y economía solidaria*. Barcelona: Icaria.
GUERRA, P. A. (2002). *Socioeconomía de la solidaridad*. Montevideo: Nordan.
LAVAL, C.; DARDOT, P. (2015). *Común*. Barcelona: Gedisa.
LAVILLE, J. L. (2004). *Economía social y solidaria, una visión europea*. Fundación OSDE.

Jordi Garcia Jané

jordi@apostrof.coop

Soci de la cooperativa L'Apòstrof

Docent, escriptor i conferenciant habitual sobre temes de cooperativisme, economia social i solidària, democràcia participativa, innovació social, i alternatives socials en general. A part de nombrosos articles per a revistes com *Illacrua*, *Actualitat i Alternatives*, *Cooperatives de Treball*, *Cooperació Catalana*, *Nexe Quaderns d'Autogestió Cooperativa*, o el setmanari *Directa*, és autor o coautor de llibres com *La dimensió cooperativa* (2001, 2006), *Economía solidaria y crisis capitalista* (2010), *Democràcia econòmica* (2011), *Adéu capitalisme. 15M-2031* (2012) i *Economia solidària per a una Catalunya lliure* (2014). Treballa a la cooperativa L'Apòstrof i, a més, participa activament en altres cooperatives i entitats d'economia social i solidària com la Xarxa d'Economia Solidària (XES).

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obris derivades sempre que reconegueu els crèdits dels obris (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa és pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/deed.ca>.

